

PENTRU O ISTORIE INTEGRALĂ A SOCIOLOGIEI ROMÂNEȘTI

– convorbire cu dl. LEON ȚOPA, membru de onoare al Asociației Sociologilor din România –

I. CERNĂUȚI – REPER PE HARTA SOCIOLOGIEI ROMÂNEȘTI

„Directorul «Însemnărilor Sociologice» și colaboratorii săi năzuiesc a desprinde o concepție a sociologiei menită a face să se înțeleagă introducerea acestei științe în înalta educație intelectuală a unei națiuni care după ce-și dobândește neatârnată și unitatea nu poate accepta ideea de a le sacrifica unor mirajuri sociale, încă mai puțin unor teorii dizolvante sau scepticismului moral. Sociologia nu trebuie să oprească acest avânt de energie spirituală care singur explică reînvierea naționalității române în secolul XIX și unificarea ei în secolul XX; ea trebuie dimpotrivă să ne facă a o înțelege legând-o de marii ei reprezentanți din trecut“.

(Gaston Richard)¹

DAN DUNGACIU : *D-le Leon Țopa, să spunem de la început că miza acestui interviu este una recuperatorie. La capătul său vom așeza acest material alături de demersurile pe care „Revista de Filosofie“ și Revista de „Sociologie Românească“ le-a făcut până în prezent pentru reintegrarea în circuitul cultural și științific românesc a unuia dintre sociologii și filosofi noștri de marcă: profesorul Traian Brăileanu. În plus, să mărturisim dintru început că intențiile acestei convorbiri nu se opresc aici: ea își propune să completeze harta sociologiei românești, de 50 de ani văduvită de unul din reperatele ei esențiale: orașul Cernăuți, al doilea centru mare – după București – al sociologiei românești interbelice.*

Vă propun, așadar, d-le Țopa, să începem cu o scurtă evocare a Cernăuțiului interbelic, mai precis a Cernăuțiului cultural al anilor '30 – '40, pe care îl cunoașteți atât de bine, în calitate de martor dar și de „actor“ principal.

LEON ȚOPA : Eu constat că acum, în ultimii patru ani, au început să apară cărți și articole despre Bucovina, despre istoria ei sau despre unirea cu România. Dar se vorbește și se scrie prea puțin despre istoria intelectuală a Bucovinei, iar aici locul orașului Cernăuți este de prim rang. Interesant de discutat este doar până în anul 1940, căci apoi transformările politice au influențat foarte mult evoluția evenimentelor. Generalii nemți dictau practic întreaga viață a orașului.

¹Gaston Richard – recenzie a „Însemnărilor...“ în „Revue Internationale de Sociologie“, nr. VII-VIII, 1936, p. 412/13. Reprodus în „Însemnări sociologice“, nr.8, an 11, 1936.

În anii '30 eu susțin că era în Cernăuți realmente o înfrățire între români, evrei, ucrainieni, polonezi sau nemții care trăiau aici. Cernăuțiul era un oraș multilingv, nu cosmopolit, așa zice mai degrabă o „mică Elveție“. Așa așa vrea să-l văd cu și așa ți-aș răspunde. Dar, cu toate acestea, exista în oraș și un puternic spirit de „întrecere“, o concurență în domeniile economic sau cultural. Legat de aspectul cultural, existau numeroase publicații ucrainiene, dar mai ales o literatură evreiască în limba germană. Prin urmare, conștiința românilor care se află în competiție pe plan economic și cultural exista. Aceasta avea să se accentueze o dată cu evoluția evenimentelor mondiale, când politicul va trece și aici pe primul loc... Trebuie spus că dacă inițial opiniile erau mai diversificate, începând cu anii '37-'38 dreapta a început să aibă un mare succes. Evoluția prof. Traian Brăileanu este ilustrativă, din acest punct de vedere, mai cu seamă datorită influenței foarte mari pe care o avea printre tineri: a ajuns chiar să fie ales și deputat și senator într-o formațiune politică de dreapta ...

D.D.: Care a fost ruta politică a prof. Traian Brăileanu?

L.Ț.: Traian Brăileanu a devenit mai întâi adeptul politic al lui Averescu, apoi al lui Iorga, iar mai târziu al mișcării legionare. Repet că evoluția lui Traian Brăileanu este foarte elocventă pentru că așa a arătat și situația politică a Bucovinei; a mers spre o radicalizare culminând, cum spuneam, după anul 1938. Datorită popularității sale, țin minte că Traian Brăileanu a adus partidului lui Iorga mulți adepți. Când Iorga venea la Cernăuți, era găzduit de familia lui Traian Brăileanu. Asta era înainte de '30. Iorga îi cunoștea lucrările științifice, a scris chiar o atentă recenzie în *Neamul Românesc*².

Trebuie spus un singur lucru: Traian Brăileanu ca „om al cetății“ a fost întotdeauna sincer în convingerile sale politice, iar intransigența lui venea tocmai din absoluta sa bună-credință. A fost un om integru, incoruptibil, un mare patriot, iar când vedea că partidul politic pentru care optase devia de la crezul și țelurile inițiale, îl părăsea fără discuții. Așa se explică evoluția sa politică.

D.D.: Pivotal principal al vieții culturale bucovinene era, neîndoielnic Universitatea de la Cernăuți... Un veritabil centru de iradiere culturală.

L.Ț.: Da, fără nici o îndoială. Dar așa îndrăzni să spun că ea era importantă nu numai pentru Bucovina. Căci era o universitate renumită, mai ales prin secțiile ei de teologie, de matematică, prin catedra de literatură română (aici se remarcă Lecca Morar), prin cea de istorie (cu Nistor, Căndea, buni profesori de istorie universală) și mai cu seamă prin sociologie. Eu pun în primul rând sociologia, căci eu am umblat prin multe catedre, dar am ales până la urmă sociologia, singura care mă satisfăcea atunci.

Întâlnirea cu profesorul Traian Brăileanu a fost și pentru mine hotărâtoare. După stagiul de la Viena – pe timpul războiului fusese numit interpret la Legatia română de la Viena –, prof. Traian Brăileanu a revenit la Cernăuți, în 1920 a fost numit docent, iar în anul 1924 a fost titularizat profesor. A urmat o perioadă în care a realizat o remarcabilă carieră de profesor și de om de știință. Cursul său era de „*Sociologie, etică și politică*“, dar a suplinat și cursul de „*Istoria filosofiei*“. În anii 1931-1933 a fost decan al Facultății de Litere și Filosofie al Universității din Cernăuți.

² „*Neamul Românesc*“ (director: N. Iorga), 29 mai 1924, nr.116. Recenzia este reprodusă și în „*Revista de filosofie*“, nr.3, 1993, p. 242.

Atunci, cursurile de sociologie erau frecventate de foarte mulți studenți de la alte facultăți. Veneau de la Teologie, de la Drept, de la Științele exacte... Țin minte că era nelipsit de la cursurile profesorului un numeros grup de evrei, sioniști, față de care acesta se purta cu deosebită atenție.

D.D.: *Câteva cuvinte, d-le Țopa, despre publicațiile ce dominau viața culturală a Cernăuțiului...*

L.Ț.: Era în primul rând revista „Însemnări Sociologice“, și despre această publicație vom mai avea prilejul să vorbim. A fost apoi „Revista de Pedagogie“, condusă de reputatul profesor C.Narly – în care Traian Brăileanu a publicat mult – și, în aceeași perioadă cu „Însemnările...“, a apărut revista „Iconar“³. O revistă bună, cu vremea ajungând să se impună, cu timpul publicând aici nume de referință ale culturii române. La „Iconar“, conducea Mihai Străinu, care era sufletul revistei, apoi Liviu Rusu și ... subsemnatul, care am scris și articolul de fond la primul număr. Ar trebui amintit și Rudolf Rybicika, talentatul pictor ce ilustra revista. Cam acestea erau publicațiile cu ecou în viața culturală. După interzicerea „Iconarului“, mulți dintre cei ce scriam acolo am trecut la publicația „Suceava“ care era însă o revistă cu o răspândire mai largă, depășind zona la care ne referim aici.

II. TRAIAN BRĂILEANU – DE LA POLITICA DE DREAPTA LA

„SOCIOLOGIA DE DREAPTA“

„Există la noi o mișcare sociologică *originară* născută din contactul nemijlocit cu viața *comunității românești*. Intrarea sociologiei românești în sfera sociologiei internaționale a făcut-o să devieze o clipă din făgașul unei evoluții organice. Ea va trebui în mod necesar să-și redobândească autonomia, contribuind în urmă printr-un schimb normal de idei între națiunile civilizate, la progresul *științei sociale* considerată ca o cucerire a *spiritului uman*“.

(Traian Brăileanu)⁴

D.D.: *Înainte de a intra în subiectul propriu-zis, vreau să supun opiniei dvs. o ipoteză. Știm că exista și este practică astăzi o netă distincție între sociologia de stânga și politica de stânga. Existau, altfel spus, bine instalată în câmpul epistemologic al sociologiei mondiale, o sociologie de stânga (fie că îi spunem sociologie radicală, fie altfel). Își are o tradiție deja conturată, își are conceptele ei bine delimitate, purtătorii de cuvânt stabiliți etc. Ca să mă rezum la un singur exemplu: astăzi sociologii sau politologii apelează deseori la ceea ce ei numesc „concepte dihotomice“. Perechea burghezie-proletariat este cea mai utilizată. Ceea ce uită să ne spună însă este că acești termeni*

³ Apariția primului număr din „Iconar“ este anunțată în „Însemnări...“, an 1, nr.6/1935, la rubrica „Revista revistelor“.

⁴Traian Brăileanu, *Istoria teoriilor sociologice*, 1936–1937. Curs șapirografiat editat de Iosif Antochi, p. 303.

devin „concepte dihotomice“ doar vizualizați de pe o clară poziție de stânga, dominată de registrul terminologic adecvat. Căci, pe de altă parte, o privire dinspre corporatism – de tipul celui ilustrat de Mihail Manoilescu, de pildă – anulează celor doi termeni acest statut. Proletar și burghez nu mai sunt, din punctul de vedere al corporatismului pur, concepte dihotomice. Or, în această eroare se cade foarte lesne.

O distincție netă între politica de dreapta și sociologia de dreapta nu există prin urmare. Aici se confundă în continuare planurile, căci nimeni nu s-a preocupat să arate riguros că e posibilă analiza și dezbateră sociologică utilizând o terminologie conceptuală a unei sociologii de dreapta, abstracție făcând de orice poziționare politică, și înlăturând astfel bruiatul extrem de păgubitor, până la urmă, pentru știința sociologică. Dacă vreți suntem la stadiul în care se găsea cultura franceză în anii '70, când a fi intelectual însemna a fi de stânga. A trebuit să vină atunci un Alain de Benoist să înlătore pleonasmul „intelectual de stânga“. La nivelul sociologiei anilor '90 va trebui să probăm că a fi sociolog de dreapta nu este același lucru cu „a fi de dreapta“ din punct de vedere politic.

Ceea ce vreau eu să vă propun acum este să-l privim pe profesorul Traian Brăileanu ca un posibil punct de plecare pentru ceea ce ar trebui să însemne o sociologie de dreapta. Repet: alegerea se poate face ignorând total activitatea sa politică. O concepție sociologică de dreapta va trebui să pivoteze, cred, în primul rând, în jurul unor concepte precum comunitate, să lucreze serios cu o definiție a sociologiei de tipul: „Sociologia este știința despre raporturile intercomunitare“⁵, să-și revendice apoi, prin abordări specifice, conceptul de elită, de persoană (diferit de insul individualismului metodologic), cel de națiune chiar ș.a.m.d. Or, se știe, în toate aceste abordări, Traian Brăileanu a excelat. Cu alte cuvinte, o sociologie de dreapta va trebui să obțină o altă perspectivă asupra socialului, să reevalueze conceptele existente sau să propună altele noi și – accentuez asta – să se dispenseze de perspectiva de stânga ale cărei concepte, devenite acum „concepte slabe“, o fac incapabilă să mai ofere abordări satisfăcătoare. Ar fi deci o tentativă de a reorienta sociologia...

L.Ț.: Eu n-am reflectat la ceea ce îmi propui tu aici, dar, dacă o asemenea întreprindere se poate face, Traian Brăileanu ar fi un foarte important punct de plecare. Îmi vine acum în minte acribia cu care Traian Brăileanu încerca să înlătore concepția marxistă, conceptele ei chiar. Bunăoară, el nu folosea niciodată conceptul de clasă socială – doar când îl critica –, îl prefera pe cel de „genuri de viață“. Nu i se părea că separă atât de radical. Trebuie precizat că Traian Brăileanu cunoștea foarte bine lucrările lui Marx, ale socialiștilor în general, pentru că în 1909, când a ajuns la Viena, a activat în rândurile unei mișcări socialiste austriece, al cărei specific era că se opunea mișcărilor socialiste utopice (comuniste). A scris chiar la ziarul acesteia, la „Vorwert“ (înainte). Deci, față de Marx avea o poziție critică, dar cunoscându-i foarte bine opera. În general, Traian Brăileanu a combătut toate utopiile, deasupra tuturor situându-se cea comunistă.

D.D.: D-le Țopa, se apelează astăzi deseori atunci când se fac referiri la Traian Brăileanu la o analogie cu Vilfredo Pareto. În sine, asocierea nu e nocivă, însă există riscul unui exces ce va duce în final la receptarea lui Traian Brăileanu pe un canal eronat:

⁵Traian Brăileanu, formulează această definiție deja în *Introducere în sociologie*, Cernăuți, 1923, p.20

ca un epigon al clasicului italian. Ceea ce este fals: în operele celor doi diferențele sunt indiscutabil mai mari decât asemănările, mai cu seamă în articulațiile lor esențiale. Sigur că pot fi aplicate grile de lectură paretiene operei sociologului român, fie referindu-ne la problema sistemului – propusă în sociologie de Pareto și apoi, la noi de Traian Brăileanu încă din 1923 („Introducere în Sociologie“), cu mult înaintea altora deci –, sau chestiunea elitelor în care însă Traian Brăileanu pune o problemă inexistentă la sociologul italian – omul mare ca făuritor de elită etc. Este clar însă că o cale de acest fel pentru a proba ascendența paretiană a lui Traian Brăileanu este derizorie.

Dacă se poate vorbi totuși de un punct comun al celor doi – căci se poate face asta – chiar despre un fundament paretian al operei lui Traian Brăileanu trebuie ales aspectul esențial în care se întâlnesc viziunile celor doi sociologi. Iar acesta constă în faptul că, la fel ca și Vilfredo Pareto, Traian Brăileanu intuiește și pornește de la adevărul incontestabil că sociologia nu poate oferi soluții la problema socială. Aici stă articulația comună a celor două sisteme. Sociologia este, privită astfel, o știință de a doua instanță. Și numai plecând de aici poate fi înțeleasă și decodată just preocuparea pentru politică a lui Traian Brăileanu, distincția operată de el între artist și artizan, apelul său la „raționalizarea iraționalului“⁶ etc.

L.Ț.: Vilfredo Pareto a fost unul dintre sociologii bine aprofundați și apreciați de Traian Brăileanu. Au existat însă și critici, Traian Brăileanu contestându-i mai cu seamă teoria elitelor.

În general sociologia italiană o cunoștea foarte bine și îi acorda un loc important între sociologiile europene. Țin minte că scria undeva că dacă sociologia ca nume a pătruns în Italia, ca peste tot, din Franța, ca obiect ea s-a născut în Italia, reluând firul filosofiei sociale antice. Profesorul îi considera pe Machiavelli și G.B. Vico drept continuatori ai lui Tucidide, Platon și Aristotel și precursori ai sociologiei moderne internaționale.

Opera lui Vilfredo Pareto o judeca mai cu seamă pentru valoarea ei de „operă deschisă“, căci ea îndeamnă în continuare la cercetare sociologică. O așeza chiar deasupra operei lui Comte, Spencer și Wundt, zicând că opera lui Pareto a ridicat sociologia italiană la o dimensiune demnă de trecutul glorios al Italiei în arte și știință.

D.D.: Între anii '36 – '37, preda cursul de „Istoria teoriilor sociologice“, astăzi, din păcate, încă în stadiul de șapirografiere. Traian Brăileanu încerca acolo o panoramă a întregii sociologii mondiale: de la sociologia S.U.A. până la sociologia cehă, belgiană etc., trecând, evident, prin toate sociologiile mari ale Europei. Cursul probează o erudiție sociologică imensă. Se poate simți totuși acolo poziția sa față de câțiva mari sociologi români sau străini. Dacă nu prin maniera de abordare, cel puțin prin spațiul alocat...

L.Ț.: Da, într-adevăr. Deși cursul e scris cu obiectivitate totală – de fapt, întreaga activitate politică a lui Traian Brăileanu se desfășoară exclusiv în afara universității –, profesorul insista mai mult pe sociologi sau pe sisteme ce-l atrăgeau. Sociologii preferați sau cei cu care avea vreo afinitate erau: Max Weber, V.Pareto,

⁶ A se vedea lucrarea *Politica* (1928), în care profesorul se referă critic și la opera paretiană; vezi: p. 328 și urm.

G.Mosca, A.Comte, G.Richard⁷. Cu aceasta din urmă a avut chiar o bogată corespondență, cu ajutorul lui a devenit membru al unei academii americane de sociologie și a publicat în „Revue Internationale de Sociologie“⁸. La fel cu colaboratorul acesteia Jaussain. Din păcate, corespondența a rămas la Cernăuți după venirea familiei Brăileanu la București, iar despre ea nu se mai știe azi nimic.

Dintre români îi aprecia pe A.D.Xenopol, D.Drăghicescu și, mai cu seamă, Vasile Conta, acestuia din urmă dedicându-i pagini semnificative în cursul pe care-l pomeneai.

D.D.: *Am mai amintit pe parcursul discuției noastre definiția dată de Traian Brăileanu sociologiei: „Știința despre raporturile intercomunitare“. Vă propun să spunem câteva cuvinte despre acest subiect căci, avertizăm, conceptul de comunitate poate fi decisiv într-o posibilă schiță a unei „sociologii de dreapta“.*

Se poate detecta în istoria sociologiei o direcție ce vizează în chip explicit problematica raportului comunitate – societate sau cheștiunea comunităților. O putem deschide cu A.Fouillé, continuând-o apoi cu Simmel, cu Tönnies, cu Durkheim, Max Weber etc., linie astăzi împinsă la extrem, ideologizată și falsificată de teoreticienii „societății deschise“, falsificată căci aceștia ratează definitiv o apropiere justă de problema co-munităților, în viziunea lor, indezirabile și nocive „societăți închise“.

A-l fixa pe Traian Brăileanu pe această linie pare atrăgătoare dar, în opinia mea, ar proba o superficialitate nepermisă. Nu valoarea fiecărui sociolog dintre cei enumerați se joacă aici, ci capacitatea noastră de a intui realmente ponderea dar mai ales semnificația pe care conceptul de comunitate le dobândește în opera celor amintiți. Nu se poate face identificarea (analogia chiar) dintre Tönnies, de pildă, cu a sa faimoasă Gemeinschaft und Gesellschaft, și Teoria comunității omeneste a lui Traian Brăileanu.

L.Ț.: Da, iar pentru a sesiza mai bine aceste lucruri, trebuie avut în vedere rolul principal pe care profesorul îl acorda eticii. Încă din 1923, când publica *Introducere în Sociologie* – considerată de el prima parte a unui tratat complet de sociologie – Traian Brăileanu își propune o sinteză care să lege sociologia cu filosofia prin etică. Asta a fost o idee directoare în opera sa.

Termenul de comunitate, confruntat cu cel de societate, deși este oarecum „paralel“ și contradictoriu cu cel de-al doilea, se afla în gândirea sociologică a lui Traian Brăileanu în prim plan. Comunitatea omenească are în această sociologie un sens mai larg cuprinzător și implicând o valoare etică dominantă. T.Brăileanu urmărește un model de viață socială comunitară prezidat de normele eticii. Este semnificativ în acest sens că definea omul nu doar „zoon politikon“ ci și ca „zoon koinonom“, accentuând caracteristica omului de ființă a comunității, „ca om devenit om prin conviețuire cu oamenii“.

D.D.: *Cine studiază atent opera lui T.Brăileanu, va putea lesne constata cum teoria acestuia desfășurează total concepțiile actuale ale „societății deschise“, care, ni se prezintă astăzi în postura de „salvatoare“ în fața „pericolului“ instaurat de ispita „societății închise“ (comunitare), aceasta din urmă decretată nocivă și oprimentă*

⁷ Traian Brăileanu a publicat 2 studii în revista condusă atunci, de G. Richard: *L'État et la Communauté Morale. Essai philosophique* (1931) și *Essai sociologique sur la liberté humaine* (1937). Cele două eseuri, traduse în limba română, vor constitui volumul *Statul și comunitatea morală*, 1940.

⁸ Traian Brăileanu, *Martiriul Bucovinei...*, în „Însemnări...“, nr.8, 1936, an 11, p.2.

pentru individ. Avem în Traian Brăileanu un teoretician care ne spune că cele două entități nu pot fi separate, că ele nu sunt divergente, ba dimpotrivă, tocmai accentul pe om duce la translarea accentului pe comunitate, așa cum accentul pe comunitate ne duce, obligatoriu, la accentuarea rolului individului.

Aici este momentul în care Traian Brăileanu se desparte de majoritatea teoreticienilor „dihotomiei societate-cultură“. Se simte aici concepția personalist-creștină, care îl ajută pe profesorul bucovinean să descrie just raportul individ-comunitate. Concepția creștină este, îndrăznesc să spun, marcă decisivă pentru concepția sociologică a lui Traian Brăileanu. Mai mult decât atât, dacă îmi permiteți să anticipez, cred că viziunea personalist-creștină ce prezidează implicit întregul demers sociologic este punctul decisiv în care perspectiva grupului de sociologi de la Cernăuți (deci și a „universității țărănești“ gândită aici) se „desparte“ de modelul cercetărilor monografice preconizat de Dimitrie Gusti.

III. „INSEMNĂRI SOCIOLOGICE“ – PUBLICAȚIE A GRUPULUI DE LA CERNĂUȚI

„Sociologia nu este și nu poate fi decât mijloc; noi nu-i atribuim o valoare în sine. Ea servește constituirii unei tehnici sociale care, și ea e pusă în slujba unui scop precis. «Însemnările Sociologice» expun această tehnică, cu un ansamblu de reguli pentru arta politică, pentru acțiunea îndreptată spre înfăptuirea unui Stat național românesc puternic”⁹.

D.D.: Suntem acum în 1935, anul apariției „Însemnărilor...“. În primul număr, din 5 aprilie, articolul de fond este semnat de Traian Brăileanu și se intitulează: „Ce vom însemna“. Frapează tonul răspicat în care profesorul indică mijloacele și obiectivele revistei ce-o conducea: o revistă de teorie sociologică pusă în slujba unui scop bine stabilit – întărirea statului național și în același timp o acerbă luptă pentru evitarea a ceea ce Traian Brăileanu numea „ospățul lui Polifem“, în fond, denumirea eufemistică cu care profesorul desemna instaurarea comunismului în România. Iată deci că avem de-a face cu o revistă de sociologie pusă să servească de la început un obiectiv politic, bine precizat încă din primul ei număr („Războiul cu Polifem“). O discuție despre „implicarea axiologică“ a sociologului ar fi fastidioasă. Este clar că pentru cazul unui sociolog ca Traian Brăileanu sau Pareto problema obiectivității nu se poate pune în termenii consacrați de un Max Weber, de pildă. Vă invit, d-le Țopa, ca personaj principal în aceste evenimente, să comentați puțin cadrul apariției publicației și apoi să ne concentrăm atenția pe evoluția grupului constituit în jurul „Însemnărilor...“.

L.L.Ț.: Da, ai sesizat bine. Publicația „Însemnări Sociologice“ venea (și) ca o reacție, ea definindu-și în mod explicit orientarea: era fără îndoială o publicație de dreapta....

⁹Pe lângă recenziile apărute în „Neamul Românesc“, „Arhiva...“ (nr.3-4, 1924) consemnăm recenzia din „Revue...“, nr.1-2, 1925.

D.D.: *Invocând distincția pe care am propus-o, e vorba aici de o dreaptă politică, nu de o „sociologie de dreapta“.*

L.Ț.: Da, o dreaptă politică, mai ales în ultima ei perioadă, cea de la București. Era de fapt o sociologie pusă în slujba unui program politic. Dar probleme politice nu abordăm aici...

Cum a luat ființă revista? În jurul lui Traian Brăileanu s-au format o seamă de studenți care se întâlneau și dezbăteau mai cu seamă la seminarul profesorului. Ideile erau cele din cărțile lui Traian Brăileanu apărute până atunci: „Introducere în Sociologie“ (1923). „Sociologie Generală“ (1926) și „Politica“ (1928), cărți bine primite, recenzate și în străinătate și care asiguraseră deja profesorului un loc bine precizat în sociologia românească⁹. Țin minte o scenă de prin anii '30, când un student al lui Traian Brăileanu, un student evreu, Abramovici îl chema, ajuns prin transfer la Universitatea de la Iași, nimereste să dea examenul de sociologie cu profesorul Petre Andrei. Subiectul era Max Weber, autor pe care îl studiasse temeinic la Cernăuți. La capătul examenului, Petre Andrei i-a pus nota maximă exclamând: „...Se vede că ai făcut la Traian Brăileanu“. Eh, dar era înainte de politizarea ce avea să urmeze...

D.D.: *Apropo de asta. Traian Brăileanu îi va face mai târziu niște reproșuri profesorului ieșean.*

L.Ț.: Da, însă nu erau reproșuri pe teme sociologice, căci la acest nivel exista un respect reciproc, ci unul extraștiințific, politic, dacă vrei. Profesorul Brăileanu a reacționat la faptul că Petre Andrei găsește de cuviință să ofere ca exemple studenților de atunci, – care de dreapta fiind în majoritate, nu erau agreați de acesta – ... pe „komsomolii ruși“¹⁰. Ei, asta nu putea accepta Traian Brăileanu, care era antisovietic convins.

D.D.: *Da, e limpede... Să revenim la revistă.*

L.Ț.: Așa, în urma întâlnirilor noastre de la seminar s-a hotărât apariția revistei. Eu i-am dat numele „Însemnări Sociologice“ căci nu doream nici unul o revistă politică, ci o revistă de sociologie. În grup mai erau Ion Țurcanu, Barbu Slușanschi, G.Macri, I.Negură etc. Eu am publicat mai mult și în „Iconar“ și în „Însemnări Sociologice“; am trimis numeroase articole chiar și din Italia unde mă aflam în acea perioadă la studii. Bunăoară, cel despre Corrado Gini, a cărui operă o studiem foarte bine. În 1943, când a venit acesta la București – invitat al lui Dimitrie Gusti, acesta mi-a propus să-i fiu eu ghid. Și Gini mi-a spus atunci că aici vin „frații“ (rușii, adică), „dacă ai nevoie să vii în Italia, noi te vom ajuta...“. N-am reacționat, nu voiam să plec niciunde... Așa că, după '44, am devenit muncitor, profesor de țară etc... Mă rog, astea sunt cu totul alte probleme.

D.D.: *Cum a fost receptată publicația bucovineană?*

L.Ț.: Pot să zic că foarte bine. Fără să fie principala revistă de sociologie din România – ăra „Sociologie Românească“ de la București – se bucura, pe lângă condeiele locale, de colaborarea reputatului Gaston Richard și mai târziu de a unui

⁹ Pe lângă recenziile apărute în „Neamul Românesc“, „Arhiva...“ (nr. 3-4, 1924) consemnăm recenzia din „Revue ...“, nr. 1-2, 1925.

¹⁰ A se vedea T.Brăileanu, *În făgașul istoriei*, în „Însemnări...“, nr. 10, 1937. Textele incriminate pot fi găsite în *Petre Andrei, Opere sociologice*. vol.III, *Sociologie generală*, București, Edit.Academiei, 1973, p. 40,41,42.

apropiat al acestuia André Jaussain. În țară, cărțile lui Traian Brăileanu și revista erau citite și cunoscute mai cu seamă de studenți. Publicul lui Traian Brăileanu era un public tânăr. Relația cu sociologii din București era de respect, deși nu lipseau nici polemicele. La Cluj, avea o priză bună, cărțile lui Traian Brăileanu erau prețuite în acest centru studențesc. Profesorul era de altfel în relații foarte bune cu Sextil Pușcariu, cu profesorul Cătuneanu etc. Spre deosebire de „Sociologie Românească”, „Însemnările...” era o revistă săracă, nu avea subvențiile de care beneficia Gusti, ea se susținea exclusiv din vânzări și abonamente. Dar se susținea...

D.D.: *Realizez acum că, în fond, tot ce spunei dvs. despre această revistă, implicit despre grupul de la Cernăuți, este o veritabilă pledoarie pentru dobândirea „conștiinței de sine”, dacă pot spune așa, a sociologiei românești. Constatăm astăzi, când sociologia românească caută să-și redefină axul, când revista „Sociologie Românească” (serie nouă) există așa cum există – practic, într-un circuit închis – măsura sociologiei românești interbelice. Racordarea sociologiei românești la contextul mondial se poate desluși cu ușurință fie numai observând raporturile și prezența publicației bucovinene cu (în) sociologia mondială. După cum bine ați precizat, era vorba de a doua revistă de sociologie a României. De-ar fi să adăugăm aici și numerele scoase la Cluj de profesorul V. Bărbat, vom avea practic trei centre universitare ce-și lansau mesajul sociologic prin intermediul publicațiilor proprii. Orice comparație cu starea actuală devine superfluă.*

D-le Țopa, după scurta incursiune în istoria „Însemnărilor...”, să trecem acum la cea de-a doua mare realizare a Cernăuțului sociologic, obturată astăzi de activitatea școlii monografice, și aceasta, la fel ca revista, cvasicunoscută publicului actual. Mă refer aici la „universitatea țărănească”, instituție gândită și pusă chiar în practică de către grupul de la Cernăuți, în această realizare dvs. deținând indiscutabil, rolul principal.

IV. „GRUPUL DE LA CERNĂUȚI” ȘI „UNIVERSITATEA ȚĂRĂNEASCĂ”

„Universitatea țărănească constituie un punct solid de sprijin, o temelie puternică pe care se poate ridica clădirea Statului național”.

–Traian Brăileanu–¹¹

D.D.: *Se poate constata că am folosit până acum o sintagmă ambiguă: grupul de la Cernăuți. Am lăsat intenționat această chestiune mai la urmă, căci vroiam s-o elucidăm prin comparație. Vă propun așadar să abordăm aceste două probleme comparându-le cu „echivalentul” lor bucureștean: Școala sociologică a lui Dimitrie Gusti și cercetările monografice ale echipelor sale.*

Cum s-ar defini deci Cernăuții, d-le Țopa, raportându-l la București – „rivalul” său sociologic?

L.Ț.: Să începem cu prima parte a întrebării tale. Cred totuși că denumirea de „grupul de la Cernăuți” este mai corectă. Vezi tu, noi cei din jurul „Însemnărilor

¹¹ „Prefață” la Leon Țopa, *Universitatea țărănească – teoria și practica ei*, Cernăuți, 1935.

Sociologice“ nu eram o grupare atât de „încinsă“, ca cei din jurul lui Dimitrie Gusti. Nu mă refer la atitudinea politică a lor, căci la Gusti erau toate „culorile“, ci la atitudinea față de sistemul teoretic. Sistemul lui Gusti, reluat de cei mai buni discipoli ai săi, Herseni și Stahl, era bine formulat, era un tipar clar și riguros. Deși de la el aveau să se abată unii, cum a fost Golopenția, pentru majoritatea membrilor școlii el era Sistemul.

La Cernăuți eram, din acest punct de vedere, mult mai „liberi“. Traian Brăileanu nu-și impusese punctul de vedere, în aceeași măsură, discipolii săi preluaseră unele idei din cărțile lui, fiecare după opțiunea proprie. Profesorul nu contrazicea niciodată, discuțiile noastre încheindu-se deseori cu replica devenită obișnuită a profesorului: „Cum crezi și dumneata...“.

D.D.: *Dar și Traian Brăileanu a încheiat până la urmă un sistem în Teoria comunității omenești.*

L.Ț.: Da, dar el nu a devenit, ca la Gusti, o „unealtă“ pentru toți. N-a mai apucat să devină așa ceva. Repet, ideile sale erau acceptate, dar sistemul său încheiat n-a apărut decât în '39 și a fost reeditat în '41. El n-a circulat foarte mult. Era atunci o perioadă dramatică a istoriei românilor, cine mai stătea să adâncească sisteme sociologice? Traian Brăileanu era cunoscut din „Însemnări...“, din articolele sale de la „Cuvântul“, iar lucrarea sa cea mai dezbătută a fost „Politica“ (1928), lucrare care după mine merită să fie azi retipărită. Deci, în concluzie, aș putea spune că sistemul lui a devenit oarecum târziu...

D.D.: *În ceea ce privește „criteriul politic“ pe care l-ați invocat în legătură cu compoziția școlii gustiene, cum funcționa el la Cernăuți?*

L.Ț.: Ei, aici, spre deosebire de școala din București, cei din grupul de la Cernăuți eram toți de dreapta. Revista noastră era, judecată din punct de vedere politic, o revistă de dreapta.

D.D.: *Putem spune, ca o posibilă concluzie, că la București era o mare diversitate politică, dar exista o unitate teoretică. Pe când, la Cernăuți, unitatea era politică, iar diversitatea era legată mai cu seamă de opțiunea teoretică... E clar că atributul de școală e greu de utilizat în ultimul caz.*

L.Ț.: Da, cred că se poate conchide așa.

D.D.: *D-le Țopa, care erau raporturile dintre București și Cernăuți?*

L.Ț.: Cred că cel mai bine s-ar putea defini prin „respect științific reciproc“. Fără să lipsească polemicile. În „Însemnări...“ erau întotdeauna recenzate lucrările Școlii de la București, revistele de acolo, „Sociologie Românească“ și „Arhiva pentru Știință și Reformă Socială“. Cea mai serioasă confruntare a fost polemica dintre Amzăr și Herseni, dar fără să lase urme foarte puternice¹². În '39, eu am colaborat foarte bine cu Herseni, apoi cu Stahl prin '46-'47, ambii sociologi de talie mondială, iar în ceea ce privește relația Gusti-Brăileanu, trebuie spus că nu o dată D.Gusti îi propusese să vină la București, să lucreze cu Școala lui și că-l va ajuta atunci să intre în Academie (aceeași propunere i-o făcuse și Iorga, mai demult, prin '30). Traian

¹² Este vorba de articolul lui D. C. Amzăr, *Reflexii și îndoieli asupra noilor inițiative ale prof. D. Gusti*, în „Însemnări ...“ nr. 1, 1937. În replică va răspunde Traian Herseni, prin articolul *Cum reflectează și se îndoiește dl. Amzăr*.

Brăileanu a refuzat, voia să rămână independent, iar apoi, după '40, în faza a doua a revistei „Însemnări Sociologice“, când apărea la București, disputele s-au politizat oarecum, punctele de vedere depășeau cadrul strict științific...

D.D.: *Să trecem acum la cea de-a doua „manifestare“ concretă a grupului de la Cernăuți – Universitatea țărănească. Vă propun să o discutăm și pe aceasta tot comparativ luând ca reper demersul practic al Școlii de la București. Să precizăm numai că epoca era marcată atunci de această „frenzie“ educațională, se manifestau atunci, preluând tacit proiectul haretist, un Mehediniți, un Motru etc. Replica sociologiei era salutară.*

L.Ț.: Deși lucrarea mea „Universitatea țărănească“ a apărut în anul înființării revistei, acțiunea noastră a fost anterioară. „Societatea pentru cultură“ din Cernăuți, condusă de G.Nandriș a organizat în iarna 1933–1934 în comuna suburbană Roșa-Stânca o „Universitate țărănească“. Inițiativa a venit din partea lui Gusti, care era atunci ministru al Instrucțiunii Publice. Dar, atât programul, cât și întreaga realizare difereau de schița organizării „școlii superioare sătești“, pentru că școala fusese îndrumată de la început de delegatul „Societății pentru cultură“. Adică, Traian Brăileanu. Cartea mea cuprindea în special problema universității populare ca mijloc de educație a poporului. Accentul ce voiam să-l punem noi atunci era pe *scopul* educației. Se dezbătea mult atunci „tehnica învățământului“ și noi veneam în replică spunând că asta e o chestiune secundară, că educația nu poate fi considerată un bun în sine, ea trebuie raportată neconținut la scop. Împotriva educației unilaterale (cultura economică etc.) noi propuneam atunci *cultura națională*, pe care o vedeam ca un întreg de valori care cuprinde toate aspectele fundamentale de cultură, deopotrivă economice, politice, spirituale etc., manifestându-se printr-o unitate armonioasă în care divergențele se compensează. Mai mult decât atât, subliniam permanent că valorile naționale trebuie să transceadă ierarhia claselor, ridicându-se la semnificația de „bunuri în sine“. Generatoare de bunuri culturale adevărate, în sensul care-l pomeneam, de „bunuri în sine“, este numai națiunea, prin indivizii încadrați în sistemul ei.

D.D.: *Dar chestiunea „educației poporului“ și a „națiunii“ erau repere fundamentale și în proiectul gustian...*

L.Ț.: E adevărat, însă exista o diferență. Vezi tu, Gusti punea mult accent pe „culturalizare“, pe „răspândirea culturii în popor“, pe „propagandă culturală“ etc. Aceste denumiri erau pentru noi nesatisfăcătoare.

D.D.: *... Aveau iz de sec. XVIII, aminteau pesemne de tradiția iluministă a „luminării poporului“...*

L.Ț.: ... ceea ce noi voiam să evităm! Consideram că „luminarea poporului“ e un termen care se potrivea mai mult primului stadiu al „educației poporului“ când se răspândeau cunoștințe, se răspândește știința. „Răspândirea culturii în popor“ sugera importarea ei, iar „propaganda culturală“ la sate era o experiență insuficientă, întrucât se cerea atunci, credeam noi, o acțiune cu mijloace durative, bine organizată, nemaivorbind că „propaganda“ era un cuvânt aproape compromis...

Formula „educația poporului“ ne părea cea mai avantajoasă, deși nici ea ideală, căci și „educația poporului“ denotă o anumită tutelare a poporului. Or, sensul

ce voiam să-l dăm acestei acțiuni era de auto-formare, de educație multilaterală „liberă”, organică.

D.D.: *Un fel de Volksbildung opus lui Volkunterricht...*

L.Ț.: Exact! Termenul german „Volksbildung” are acest privilegiu de a însemna educarea prin sine însuși, dezvoltarea culturală. „Bildung” vine de la rădăcina „bil” care înseamnă a ciopli, a șlefui, a da forma. Bildung nu poate fi identificat cu o educație unilaterală. El înseamnă dezvoltarea conform structurii interne, din interior, fără tutelă. În limba franceză, dacă vrei, este termenul de „education populaire”. De fapt discuția asupra denumirii nu este esențială, ne interesează sensul acțiunii, iar aceasta poate fi exprimat prin: „desăvârșirea culturii poporului”. Iar „Universitatea populară” se prezenta în opinia noastră ca mijlocul ultim de înfăptuire a educației poporului.

D.D.: *Apare acum limpede distincția dintre opțiunea înfățișată de dvs. pe care am numit-o „personalistă” – și proiectul educațional preconizat de Gusti, de o factură, să-i spunem „americană”.*

L.Ț.: Cei de la București erau, n-aș spune utilitariști, în orice caz foarte pragmatici, ei pregăteau țaranul să facă față nevoilor imediate, presante.

Noi, bunăoară, nu acceptam numai „școlile agricole”, pentru că noi vedeam cultura poporului ca o virtualitate de a învinge greutățile zilei și de a face față oricăror constelații economice, politice, naționale etc. Mai mult, noi avertizam că pătura de jos din România, deși săracă și lipsită de o pregătire tehnică, n-a ajuns încă la o criză morală, și că un învățământ covârșitor tehnic riscă să provoace această criză!

D.D.: *Cum a privit profesorul Gusti inițiativele practice ale grupului dvs.?*

L.Ț.: Foarte bine, până la urmă, când s-a convins că vrem să punem în aplicare ideile noastre, că vrem să avem concepția noastră, de sine stătătoare. În 1939 am realizat o monografie sociologică a microregiunii Gura-Humorului, Voroneț și Mănăstirea Humorului, la care au participat absolvenții ai Universității din Cernăuți.

D.D.: *Echipa o conduceați dvs....*

L.Ț.: Da, eu o conduceam. A participat atunci și Vladimir Trebici, marele demograf de astăzi, care a fost un student eminent. Nu a fost în grupul de la „Însemnări...”, fiind mai tânăr, dar îl cunoștea bine pe profesorul Traian Brăileanu, căci îi fusese profesor și examinator pentru teza de licență.

Dimitrie Gusti l-a trimis atunci, în 1939, de la București, pe T.Herseni să ia legătura cu echipa noastră. Ne-am înțeles bine.

D.D.: *D-le Țopa, îmi revine în minte declarația lui H.Stahl, care constata după '44: „Școala monografică de la București n-a murit de moarte bună, ea a fost asasinată”. Grozăvia acestei formulări stă tocmai în realitatea ei. Mă întreb cum am putea vorbi acum, privind retrospectiv, despre grupul de la Cernăuți, a cărui soartă a fost înfinit mai dramatică.*

L.Ț.: Orientarea la dreapta a acestui grup i-a fost fatală. După '44, el a fost îngropat aproape total. Cine mai putea vorbi, fără ton denigrator despre grupul de la Cernăuți, sau despre opera lui Traian Brăileanu? Despre profesor s-a vorbit numai ca om politic, deși politica lui a însemnat trei luni de guvernare și restul pușcărie... Iar astăzi, cărțile lui sunt încă ignorate, se politizează în continuare acest subiect.

Au mai încercat ceva în străinătate câțiva dintre foștii lui elevi, V. Parteucă i-a dedicat în S.U.A. un număr din ziarul „Drum“ asta cam prin anii '80, iar împreună cu A. Iosif, am publicat ceva despre profesor în „Internationales Soziologenlexikon“, ce a apărut la Stuttgart, în 1986. Antochi Iosif este studentul care a șapirografiat cursul de *Istoria teoriilor sociologice* (1936-1937); acum e profesor de pedagogie la Bonn...

Altfel stau lucrurile cu Școala de la București. Sigur că n-a scăpat nici ea de catastrofa comunistă, dar despre ea s-a scris și s-a vorbit, chiar dacă incomplet și uneori tendențios. Au mai rămas numeroși elevi și admiratori ai ei ce pot mărturisi despre această școală. E doamna Apolozan, e Focșa, e O. Bădina etc., mai sunt și în străinătate mulți... Oricum va trebui de-acum înainte ca sociologia românească să fie recuperată în întregime. Este, dacă vrei, o misiune care vă revine vouă, generației tinere.

D.D.: Vă mulțumesc, d-le Țopa și cred că cel mai bun mod de a încheia această convorbire este, pe lângă apelul la o restitutio in integrum a sociologiei românești, de a propune încă o dată spre reflecție marea lecție a sociologiei românești interbelice. Uimește astăzi forța cu care sociologii români și-au asumat cu mijloacele științei lor realitatea românească, de la „educația poporului“ până la „politica externă a României“ (grupul de la „Geopolitica și Geoistorie“, bunăoară). Istoria sociologiei românești rămâne cea mai mare învățătoare a generației tinere de astăzi, căci lecția ei morală nu poate fi depășită.

Prin scopurile alese, prin țelurile urmărite și prin ardoarea sau competența puse în joc, „modelul“ sociologiei românești interbelice rămâne mereu actual.

București, 28 aprilie 1994

A consemnat

DAN DUNGACIU

– student Sociologie, anul IV –

DATE BIOGRAFICE

Profesorul Leon Țopa, membru de onoare al „Asociației Sociologilor din România“ s-a născut în comuna Carapciu pe Ceremuș (jud. Storojnet). Absolvent al liceului „Aron Pumnul“ din Cernăuți. Licența I și II la Universitatea din Cernăuți (Sociologie și Literatură română). Lector la „Universitatea țărănească“ de la Roșu-Stanca (1934-'35). Membru al „Academic di Romania“, Roma (1936-'38). Doctor în sociologie din 1939 (Cernăuți). Asistent universitar la catedra de sociologie a Universității din Cernăuți și din București; Traian Brăileanu (1939-'40) și Dimitrie Gusti (1940-'48), colaborând cu H.H. Stahl și Nicolae Petrescu. Asistent la „Institutul de prevederi sociale al Ministerului Muncii din București“ (1949-'52). Epurat din învățământ în iulie 1952. Vreme de 11 ani îndeplinește funcția de muncitor, funcționar sau profesor de țară. În 1957 obține atestatul de „traducător autorizat“ din franceză, italiană, rusă și germană, în limba română, emis de Academia R.S.R., „Institutul de lingvistică și filologie“. Cercetător științific la „Institutul de științe pedagogice“ (1963-'85). Șeful sectorului de educație a adulților din „Institutul de științe pedagogice“ (1970-'85). Pensionar, din 1987. Din anul 1993 este „Membru de onoare al A.S.R.“.

Date bibliografice (selecție)

Opera profesorului Leon Țopa este concretizată în numeroase cărți de autor, volume în colaborare sau studii de specialitate publicate în reviste românești sau străine. A desfășurat o însemnată activitate practică și a lăsat ca traducător importante lucrări sau articole științifice.

1. Lucrări de specialitate :

1935 – *Universitatea țărănească* – Cernăuți

1937 – *Considerazioni sulla riforma militare di Mario* – extras din actele „Congresului Național de Studii Romane”, Roma.

1938 – *La sociologia în Romania* – în rev. „Genus”, vol. III, nr. 1-2, Roma; director: Corrado Gini.

1940 – *La Relazione fra la forma di Governo e l'organizzazioni militare Romana* – în „Anuarul Școlii române din Roma”, IX, teză de doctorat (parțial)

1948 – *Sociologia urbană, Introducere istorică, sistematică și bibliografică* – București

1969 – *Istoria orașului* – București

1973 – *Adult Education in Romania* – în rev. „Society and Leisure” (colaborare).

1973 – *Sociologia educației permanente* – București

1985 – *International Biographi of Adult Education* – editat de J.E.Thomas și B.Elsey, Departament of Adult Education, University of Nottingham. Articole scrise de L.Țopa: „D.GUSTI”, „SPIRU HARET”, „N.JORGA”, „SAMUIL MICU”.

1976 – *L'Education permanente in Roumanie. Orientations et tendance*, București (coordonator și autor în colaborare).

2. Comunicări la reuniuni științifice internaționale :

1970 – *La Sociologie de la famille et la formation de la Jeunesse* – al VII-lea Congres mondial de sociologie, Bulgaria.

1973 – *Soziologische und paedagogische Charakteristiken der Weiterbildung der Werktaetigen in der S.R.R.* – Praga

1975 – *Sur la Methodologie de l'education comparée* – Praga, Reuniune europeană.

1977 – *Theses concernant la projet des recherches* – Reuniunea europeană de la Ribe-Danemarca.

1982 – *Orientations de l'Education des Adults en Roumanie* – Simpozion internațional de educație a adulților, Austria.

3. Colaborări la ziare și reviste de specialitate :

– „Revista de pedagogie” – Cernăuți, 1934-1940.

– „Însemnări sociologice” – Cernăuți, 1935-1938; 1940.

– „Sociologie Românească” – București, 1942-1943; 1993.

– „Revista de filosofie” – 1993.

– „Revista de pedagogie” – București, 1970-1987; 1993.

– „Suceava” – Cernăuți, 1938-1940; Cuvântul – București, 1940.

– „Națiunea” – București, 1947-1948.

4. Cercetări de teren (în echipe):

1939– Schimbul de mărfuri între sat și oraș în plasa Humorului – coordonator: Leon Țopa.

1947 – Contribuții la monografia socială a comunei Runcu – coordonator: H.H.Sthal.

1972– Viața socială și culturală a comunei Șanț – coordonator: O.Neamțu și Leon Țopa.

5. Manuscrise dactilografiate :

„Amintiri și portrete“ (din Bucovina și din București), 450 p.